This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8230.32

Harvard College Library

FROM

Amey Richmond Sheldon Fund

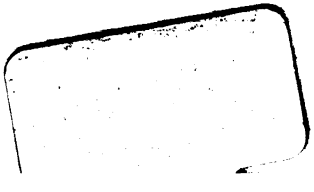

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

СРБСКИ НАРОД

И

ИСТОЧНО ПИТАЊЕ.

НАПИСАО

ВЛАДИМИР ЈОВАНОВИЋ

У ЛОНДОНУ 1863. ГОД.

ДРУГО ИЗДАЊЕ ПРЕВОДА С ЕНГЛЕСКОГ.

У БЕОГРАДУ.

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

1863.

Digitized by Google

Sloan 8230.32

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JAN 30 1958

Sheldon fd

Digitized by Google

СРБСКИ НАРОД И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ.

Грађанска друштва іош небеху тако уіединьена, као што су уіединьена данас у тежњи за народном слободом и независности. То ниіе више свеза између засебних лица, већ іе то свеза народа, утврђена оним, што се зове дух времена. Сви народни покрети у ово доба, било у Италиіи или у Грчкоі и другим источним земљама, било у Русиіи и Пољскоі, у Прускоі у Хесенскоі, или у Шлезвику и Холштаіну: сви ти покрети непосредни су изразн іедне, обште тежње.

Но докле слобода непостане обшта судба народа, вазда остаіе важно питање: како да се тежња за народном слободом и независности што подпуниіе постигне.

По себи се увиђа, да се то питање може решити у кругу разних народности само тако, ако се братска тежња претвори у стварну сагласност, у узаімну подпору и заіедничку радњу.

Сваки народ треба да испита себе, па да каже, колико іе дорастао за истиниску братску сарадњу са осталим народима.

Као Србин іа ћу покушати, да осветлим дораслост српског народа за тесну свезу са своіом либералном (слободњачком) браћом, као што се та дораслост огледа у историіи и политичном животу Срба.

Digitized by Google

I.

У оно време, кад се у историіи сазнаде за Србе, ми налазимо србски народ подељен на племена. Та племена непредстављаху само фамилиіе, већ она беху и іединице политичне целине, мале државе у великоі држави. Свако племе имађаше свог слободно изабраног поглавара, коіи се зваше ж у п а н. Таі поглавар био іе само извршитељ онога, што іе сво племе сложно хтело, а своіу вољу племе іе изіављивало договором, у коме іе сваки члан његов имао іеднако учешће. Поглавари племена представљали су укупно народ, и они су договором водили бригу о народним стварима, у скупштини, коіа се звала в е ћ а или с б о р. На челу те скупштине био іе старешина, изабран из средине њене; он іе руководио домаће послове народа и звао се в е л и к и ж у п а н. У време воіне са туђином свако племе имало іе свог собственог вођу, коіи се звао б а н, а народна скупштина одређивала іе главног вођу, коіи се звао воівода. Докле іе воіна траіала, воівода іе имао диктаторску (неограничену) власт, а бани су слушали његове заповести. Но чим би воіна престала, престала би и та власт диктатора, и народна скупштина наново би предузела сву политичну власт.

Таки іе био политични живот Срба пре хиљаду година, кад они живљаху у Б е л о і С р-

Digitized by Google

бији, у оном пределу данашње Пруске, који се пружа према северном мору до реке Лабе.

Као што околности средњег века небеху угодне за утврђење народне независности у том пределу, Срби потраже нову отачбину. И у првој половини седмог века, они се преселе из Беле Србије у земљу између Дунава, Саве, Тимока и адријатичког мора. Ту земљу добили су Срби од цара Ираклија за награду, што су му помогли противу Авара и других дивљих чета, које опустошаваху његове области. Стањујући се на земљу Византије, Срби пристану да зависе од цара истока, или они то учине под условом, да сами из своје средине бирају своје народне поглаваре. По смрти цара Ираклија Србима испадне за руком, те обнове своју подпуну народну независност.

У то време видимо у српској држави прве клице монархичне (самовладалачке) владе, каква је била у Византији. Сва политична власт, у миру као и у војни, беше сведена у руке великог жупана, који с тим поста одсудни господар над жупанима и баним засебних племена.

Први велики жупани беху слободни од династиске властољубивости, те се непротивљаху оном, што сав народ хоће. У том стању Срби имадоше доста снаге, да одбију свачије насрталс с пола; они примише Христову веру и знатно напредоваху у сваком друштвеном погледу. Али подбуђени суседним дворовима, Грчке и Бугарске, велики жупани напосле се изопаче, те занемаре народно благо и одмету се од народне

Digitized by Google

свётиње. У том стању стране сплетке узимаху све већи мах у Србији, и власт великих жупана губљаше се све знатније. Бугарски двор нарочито подбадаше оне, који се грабљаху око српског престола и подпомагаше их једног противу другог. Напоследку Бугарска војска нападаше на српске области и опустошаваше их. С друге стране Грчки двор подстицаше непрестано кавгу између Срба и Бугара, тако да та два братска народа узајамним небратством ослабише један другог, те оба подпадоше под господарство Византије.

И тако у првој половини десетог века српски велики жупан наново признаде господарство Византије. Али српски народ немогаше дуго зависити од туђина, и у једанаестом веку он обнови своју независну владу, у лицу великог жупана, храброг Војислава. На измаку једанаестог и у првој половини дванаестог века Срби опет беху поцепани домаћим ратом што вођаху они, који се грабљаху око престола. На срећу, у последњој половини дванаестог века велики жупан Стеван Немања успео је не само да учини крај домаћем рату око престола и опет уједини раздвојене српске области, већ и да укроти спољашњег непријатеља, освоивши више градова од Византије. Што је Немања одпочео, то су његови потомци сретно наставили, тако да његов син доби име: „Први Краљ Српски;“ а у првој половини четрнаестог века Србија постаде силна царевина под царем Стеваном Душаном. То српско време Ранке овако описује:

Digitized by Google

„Душанова влада обухваташе несамо пређашње међе Немањине владе, т. ј. области на Горњој Рашки (по којој се земља звала Рассиіа), већ се простираше до Саве. Пошто прими благослов од српског свештенства, Душан храбро узби бесне Мађаре, који се под Лаушем I. беху осилили. Он избави Босну од самовољног бана и даде јој независну владу. У 1347. Стеван Душан иђе се у Дубровнику, где га приме са европским почастима и признаше за покровитеља. Скипетари у Албанији служише под његовим баріаком; Арта и Јањина беху у његовој власти. Његове војводе размножише се по своі области Румелије на Вардару и Марици, па и Бугарска се сматраше као област српске краљевине. Као српски краљ Душан немогаше ни захтевати ни очекивати, да му се Грци покораваіу; он дакле би проглашен за цара Румелиіе — Македоније христољубивог цара — и одпоче носити круну (тиару). Царска власт и празнаване страног патріарха била би несагласност (аномалиіа); али Душан и томе лако доскочи. У Жичи би сазван синод и српско свештенство изабра из своје собствене средине српског патріарха. — Србима беше уређена тежња, да сачуваіу своіу независност у сукобу између источних и западних странака хришћанства, и они се политично одупираху првим, а црквенски другим. На томе основу беше утврђена српска независност...“

На жалост, на измаку четрнаіестог века велика Душанова царевина би сведена на малу деспотину, коіа Турцима данак плаћаше; а у

другоі половини петнаіестог века испаде за руком султану Махмуду, да српску царевину претвори у саме пашалуке турске!

Одкуд тако нагла мена судбине?

То се може обіаснити само тиме што ниіе било здраве политичне свести у средњем веку. Византија грамзаше вазда да се рашири о трошку суседних народа, и нарочито Срба и Бугара. То іе дало повода оним воінама између Византиіе и Србиіе за време Немањине династиіе. Дишући духом освете противу Срба, Грци под њиховим царем Іованом Кантакузеном подпустише „Турке — неверніке — коіи тада узимаху мах у Малоі Азиіи“ (Ранке), да упадну у Европу. На том путу Грци истина имадоше задовољство, да виде Србе наіпосле под Турским іармом; али и Грци, наскоро после српске несреће, доживише онаку исту судбу, какву су спремали Србима.

Међутим ваља признати, да іе српска пропаст ускорена и тиме, што іе у Србиіу уведен Византиски начин (система) владе, наместо старинске народне самоуправе. То зло ниіе престало ни под самим Душаном. Истина Душан іе много учинио за сачување чистог српског духа. Тако іе он у договору са народном скупштином издао законе, на основу народних обичаіа. Он іе завео и судове у народном духу, у коіима судиіе нерешаваху случаіе, већ само руковођаху п о р о т у. На несрећу, поред свег свог патриотизма, Душан учини велику погрешку у томе, што уведе у Србиіу оно, што се данас зове „владина децентрализациіа.“ (распарчање

Digitized by Google

владе). Србска царевина би подељена на дванаіест воівода, од коіих сваки имађаше іеднаки део политичне власти. Тиме се пробуди властољубиво грамзење у воіводама и створи међу Србима ред племића у лицу воівода. Зле последице тог стања верно су описане у србским іуначким песмама тог времена. По смрти Душановоі — веле народне песме — воіводе поведоше питање: „На коме іе царство?“ Наравно то питање ниіе се могло решити без рата између воівода. Таі рат око власти направи двоіаку провалу, іедну међу самим воіводама, а другу између воівода и народа. Услед тога Турци се силише у своме продирању у Србиіу. Да би учинио краі свима невољама домаћег рата, велики део србског народа саставља наіпосле скупштину и проглашуіе Лазара Гребљановића, іедног од наісилниіих воівода, за србског владаоца. Лазару испаде за руком, да іош іедном уіедини србски народ противу спољашњег неприіатеља. Међутим племићи, грамзећи за влашћу, договараху се таіно са Турцима, у надежди, да ће се они дочепати власти, пошто Лазар падне. Поступак тих племића представља народно предање у делу издаіства од стране Вука Бранковића, као наіпокварениіег воіводе; као што се с друге стране храброст и пожртвовање србског народа огледа у іуначком делу Милоша Обилића, коіи се одважи, те усред Турске воіске распори цара Мурата и стаде му ногом за врат.

Накратко, по народном предању, Срби беху слабиіи од Турака зато, што іе србска сна-

Digitized by Google

га била поцепана „владином децентрализацном“ (деобом владе на више господара), а Турци су били уједињени сви под једним господаром. С тога је дакле српска војска 1389. на Косову побеђена, и српска држава 1459. у турске пашалуке претворена.

II.

Турци могоше сурвати српску царевину, али небеше те силе, која би могла убити у Србима дух слободе. Да би сачували или обновили своју народну независност, Срби подношаху свеколике жртве. Тако, пошто пропаде српска царевина, цвет српских јунака одрече се свога домаћег огњишта и своје имаовине, па се повуче у Црну Гору, само да небуде под турским јармом. У историји света нема примера, да је икоји народ у једнаким околностима показао толико јунаштва, као Црногорци. Од четири века боре се они као прави мученици, да сачувају народну независност, несамо противу несравњено већег броја Турака, већ и противу оскудости земље, на којој станују. Непрестана борба са таким непријатељима није им оставила времена да проматрају европски напредак и да га на своју земљу примењују. Али они су сачували своја племенита народна својства, па у њима имају све основе за крепак политични живот. Поред свог начина самоуправе они су у миру опако независни на свом огњишту, као што у рату представљају подпуно сложну дружину под једним старешином.(1 Истина они немају

(1 До свршетка 1851. црногорски владалац беше влади-

„зелених столова“, ни „црвених књига“, али имаіу своі собствени начин договора и државног рада, коіи сіедињава у себи брзину телеграфа са подробношћу и подпуношћу независних новина, тако да голе стене у њиховим пољима служе вернііе обштем благу, него сіаіни салони и позлаћени кабинети понеких европских земаља. Они немаіу „дипломатских таіни“, али њихове пушке и іатагани од веће су користи за народну ствар, него обесвећена пера извиканих „политичара“. Они нису іош предузели „милитарске реформе“ (преображаі воіске), али 5,000 Црногораца вазда могу разбити Турску воіску од 30,000 воіника (као што се то засведочило славном битком у 1796). Накратко, Црногорци немаіу среће, да се користе измаісторисаним станьем европског друштва, али они имаіу своіе природно небо и сунце; и почем узвишење сваког народа зависи од развитка његових уроћених своіства и карактера: то се мора признати, да су Црногорци способни за свеколики напредак, іер су они сачували здраву клицу своіе народности.

Но да скратимо наш разговор. Докле іунаци српског народа, као што смо напоменули, нађоше своіе прибежиште у недоступним висинама Црне Горе, други део српског народа пресели се у Аустриіу, тек да се избави од турског іарма. То се догодило 1690., кад и цару Леополду грозаше опасност од Турака, те он обећа уіемчити **вероисповедну слободу**

ва, коіи іе имао и духовну и политичну власт. У 1852. заведе се у Црноі Гори уставна влада са наследним кнезом.

Digitized by Google

и народност оним Србима, коіи би се настанили у Аустриіу. Више хиљада србских фамилиіа прељоше тада у Аустриіу, где до данас сачуваше своіу народност. У средини тог дела српског народа одпочета ie српска књижевност. — Истина антилиберална (противна слободи) политика задала ie много тешких удараца политичном животу Срба у Аустриіи, но опет се може рећи, да су они у главноме сачували своіу народну свест, тако да у обштем народном послу они заиста неће бити последњи.

Трећи и наівећи део српског народа остао ie изложен свима грозама турског господарства. Но ни турско угњетаваље кроз више векова, ни честе обмане од стране других сила, коіе излагаше Србе варварскоі освети Турчина после сваке воіне, у коіоі су се они уз те силе борили противу Турске, нити икоіа друга зла могаху угушити у Србима іуначки дух. Усред неброіених несрећа, под коіима би неки народи стрмљење изгубили и у очаіање пали, Срби неговаху своіе одушевљење за слободу своіом „надеждом у Бога“ и своіим песмама, у коіима узносаху славну прошлост и представљаху будућност пуну надежде, наместо да оплакуіу жалосну садашњост. Српски манастири, усамљени у дубљини шуме и у грлу планина, сіедињаваху у себи и вероисповедне и политичне олтаре. Сваки манастир има свог свеца, кога слави. Уочи тог свеца и на дан његов Срби се обично скупљаіу код манастира, и те скупштине зову се сабори. Оживотворени молитвом Срби на таким саборима певаху дела своіих іуначких пре-

Digitized by Google

дака и договараху се, шта и како да се чини противу српског душманина. Јуначке песме коіе се неваху іавно уз гусле, буђаху спомене прошлости, но не да се у њима наће утеха, већ да се њима овековечи српска пословица: „На мучи се познаіу іунаци.“ На таі начин сабори створише дружине аідука, на основу побратимства. — Побратимство ie своіствена установа српског народа. То ie свеза између Срба од разних фамилиіа, утврђена завештањем, да ће се iедан за другог жртвовати, и освештана заклетвом „у име Бога и св. Јована,“ да ће iедан другоме до гроба веран бити. Тако срођена лица зову се побратими. Дакле побратими, одушевљени свешћу, да имаіу право удружити се као аідуци противу оних, коіи су њиховоі браћи одузели свако хришћанско и човечанско право, постадоше мученици за народну ствар, и тако прави іунаци. Они се одметуше у „зелену гору,“ па ту васкрснуше дух народне слободе. Из зелене горе изиђоше оне храбре чете, што разорише силу „неверника,“ коіи се беху збили у вароши и градове.

III.

Заиста ништа ниіе дивниіе од начина, како српски народ, гњечен и опустошаван кроз четири века, несамо преживе своіу несрећу, непоказавши ни знака малаксања, већ іош имаћаше у себи снаге, да одржи победу у великоі борби за ослобођење, коіу поведе у почетку овог века. Последице те борбе тим су важниіе, што су оне нов доказ у истории: да су Срби

способни за велика дела, кад независно раде и неспречно развиіаіу своје силе; а напротив да су у назадку, кад туђински упливи узму мах, или кад домаћа влада присвоіи насилничку (деспотску) власт над њима.

Као што смо напред наговестили, Срби свагда беху издавани Турцима, кадгод се поведоше за коіом силом, те іоі помагаху у рату противу Турске. После таког искуства, Срби се одваже, да се само у себе уздаіу, и са таком одважности они одпочеше велику борбу за ослобођење у почетку овог века. Турци имаћаху тада у власти све вароши и градове, са оружницама и џебаном; а Срби живљаху у усамљеним селима, без сваких ратних припрема и средства; али Срби посташе победитељи, іер имаћаху надежду — прво у Бога, па онда у себе саме. Овеіани од свега што іе туђинско, Срби саставише аідучке чете, коіе іедине могоше одољети збиіеноі (централисаноі) сили Турака. На том путу српски народ никако непрестаде бити сам своі. Аідучке чете беху у непрестаноі свези са осталим народом. Свака та чета имаћаше свог вођу, коіи се зваше а р а м б а ш а. Све те вође, арамбаше, састаіаху се и договараху сложно, шта и како да се ради за народ. Па и аідуци, у сваноі засебноі чети, саветоваху се као браћа, шта ће њихов арамбаша предлагати, кад се састане са осталим арамбашама. С друге стране сваки аідук имаћаше своіе і а т а к е, коіи посредоваху скоро непрекидну свезу између народног мишљења и рада и задатка аідука. Једном речи, српски аідуци беху прави чувари и

Digitized by Google

бранитељи српског народа. Тим путем Срби за кратко време постигоше све користи победе, па онда узеше на ум потребу редовне владе. Они тада нетражише туђе „системе," већ обновише своју старинску самоуправу. Они саставише народну скупштину и поставише јој задатак, да она води бригу о народним стварима. Скупштина изабра Карађорђа, једног од најбољих арамбаша, и постави га за „верховног вождa" Срба, који се бораху за народну слободу; она суђаше завађеним војводама; она контролисаше државне трошкове и имађаше сву власт, која припада народу суверену (највишем властнику). У том стању Срби извојеваше своје ослобођење у почетку овог века. Њихове славне победе над Турцима на Делиграду и на Мишару; њихово освојење Београда, Шапца и Ужица, као и највећег дела данашње кнежевине Србије; покрет Бугарске, Старе Србије и Босне; и напосле сједињење са *Црном Гором*, коју само један узак крај Босне раздваја од Србије: сва та дела починише Срби за време народне самоуправе.

На несрећу, поводом узрујаности (агитације), коју зададе Европи Наполеон I., и услед његових пријатељских одношаја са Турском, Срби се нађоше принуђени тражити помоћ са стране. У то време Русија беше једина христијанска држава наклоњена Србима, и Срби се сасвим природно њој управише. Уколико је Русији требало ослабити Турску, она заиста подпомагаше Србе. Једно одељење војске би по-

Digitized by Google

слано, да се придружи неустрашивим четама српским. А у 1812. Русиа уговори са Турском, приликом Букурешког мира, да се уіемча Србима независна унутрашња управа. Али Руска влада ниіе учинила све, што іе требало учинити за подпуно ослобођење Срба од турског іарма. Напротив употребљен іе сав уплив, да Срби недоспу до своіе подпуне политичне независности. Наравно ништа ниіе могло боље пристати у такав посао, него установа ненародне владе у Србиіи. И заиста већ први српски посланици враћаіу се из Св. Петрограда са предлогом: да се „организира регуларно правителство.“ По себи се разуме, да „правителство, организирано и регулирано“ по упутствима руске владе, ниіе могло бити ништа друго већ олигархиіа (1) или деспотизам (2) са бирократиом, (3) све удешено тако, како ће се отровати сав политични склоп Србиіе. На основу таких упутства, дакле, народна скупштина би наіпосле занемарена под Карађорђем, и на место њено установљен „совіет“ са двадесет „совіетника“ (на 12 нахиіа). Беше утврђено да совіет представља сву земљу, а сваки совіетник своіу нахиіу, коіа ће га изабрати. Но избор совіетника никако небеше слободан. У оно време таі избор зависаше пре свега од „верховног вожда,“ коіи іе био обште уважен. Па онда и воіводе имаћаху велики уплив у споменутом избору. Услед тога избор

(1) Влада, где іе наівиша власт у рукама неколицине.
(2) Влада, где іедан по своіоі ћуди господари.
(3) Самовластиног чиновника.

Digitized by Google

совіетника представљаше сукоб између љубимаца Карађорђевих и њихових супарника тако, да Совіет наіпосле би састављен мешовито, нешто од првих, нешто од последњих. Такав Совіет беше право разбоіиште (арена) за борбу разних партаіа, и њиме се створи неслога и домаћи рат у Србиіи баш онда, кад іе требало, да се у тоі земљи сложном силом одупре спољашњем непријатељу. Ниіе дакле никакво чудо, што усред таког унутрашњег раздора, подстицаног повереним руским агентима, као што беше г. Родофиникин, и пошто Русиіа остави Србију у 1812., малаксали іунак Карађорђе и покварени совіетници пребегоше у Аустриіу, у 1813., а Турци успеше да обнове своіу стару владу у Србиіи.

IV

У 1815. Срби се опет дигоше проти ву Турака, коіи тада беху свирепиіи него икад пре(1). Своіом народном скупштином Срби прогласише за народног вођу Милоша Обреновића, наізнатниіег од воівода (коіи небеху одбегли из своіе земље са Карађорђем). Докле се народноі скупштини признаваше њена власт, Срби беху победитељи на све стране, тако да садашња Србиіа би за кратко време очишћена од Турака. Таі брзи успех придаде одсудну важност народ-

(1) Тадашња турска тиранства у Србиіи ужасниіа су, него што се описати могу: људи беху живи на коље натицани, жене трудне паране и деца из њихових утроба вађена, па у баретине бацана, да би се обесветило крштење, и т. д.

Digitized by Google

ном вођи, те у 1817. он би изабран за наследног кнеза Србиіе — и таі избор би обновљен 1827. и признат хатишерифом од 1830.

Да іе нова кнежевина наставила руководити покрет за обште ослобођење Срба, на место што се одала на дипломаштину, (1) заиста би данас боље стаіала србска ствар. Али абсолутне (неограничене) силе успеше, да србско питање пренесу са боіног поља на „зелени стол.“ Услед тога србска ствар би „урегулана“ овим дипломатским актима:

1) Осмим чланком Букурешког уговора, у 1812.

2) Петим чланком Акіерманске конвенциіе, у 1826.

3) Шестим чланком Адриіанопољског уговора, у 1829.

4) Хатишерифима султановим, издатим овим редом:

а) У месецу Септемвру 1829.
б) „ Августу 1830.
в) „ Новембру 1833.
г) „ Декембру 1838.
д) „ Декембру 1853.

5) Седамнаіестим, осамнаіестим, двадесет осмим и двадесет деветим чланком париског уговора од 30. Марта, г. 1856.

Наравно, да тим актима ниіе дато Србима ништа, што они неби оружаном руком били већ задобили.

---

(1) Дипломаштина іе таіна и маісторніа држава да доскачу іедна другоі у међусобним приликама.

Digitized by Google

Споменутим актима признато ie у главноме ово:

1) Србиіа ie кнежевина, коіа плаћа данак Турцима, али има своіу независну народну управу, као и подпуну слободу вероисповеди, законодавства, трговине и бродарства.

2) Србиіа остаіе у оним међама, у коіима су ie Срби оружіем ослободили од Турака; а имено: она обухвата триугал између Саве, Дунава, Тимока и Дрине, коіи износи око 1000 кв. миља.

3) Изузимаіући турске посаде у градовима, у Србиіи неможе становати ни iедан Турчин. То наређење остаде мртво слово на артиіи.

4) Акіерманском конвенциом у 1826. стављени су Срби под протекторат (заштиту) iедне велике европске силе (Русиіе); но по париском уговору од 1856. замењен ie таі протекторат заiедничким протекторатом угóвараіућих сила. —

Таки су плодови дипломатских усиљавања кнежевине србске. Где ie србска воіска обуставила своі победоносни поход: ту ie застала и дипломатиіа са своим послом. Па онда, самосталност (автономиіа) Србиіе, уіемчена дипломатским мерама, би порушена тиме, што садањи Устав Србиіе неиздаде слободна народна скупштина, већ он би састављен у Цариграду са знањем Руске владе, и отуд наметут кнезу Милошу, у 1838.

Digitized by Google

V.

Историіа тог устава ваља да буде обште позната, іер њоме се обіасњаваіу све оне несреће, што іе Србиіа препатила, одкако іе постала кнежевина.

Абсолутне силе нису никад мариле, да виде Србе и остале источне Хришћане толико снажне, да они могу извоіевати своіу подпуну политичну самосталност. Први покушаіи тих сила противу Србиіе беху сведени на то, да се утврди у Србиіи система д е с п о т и з м а, коіим би се убио у Србима дух слободе. Така система беше заиста несносна; али Србски народ имаде на уму, како і е нуждно іединство у земљи, па се покораваще абсолутном кнезу. Абсолутне силе довише се тада да ослабе србску снагу установом о л и г а р х и і е. Ту Турска играше главну ролу (игру). Да се доскочи томе, у Србиіи се направи опозициіа (одпор), коіоі беше лозинка У с т а в. Милош обећа народноі скупштини у Фебруару 1835., да ће се издати устав и поставити министарство, коіе ће бити одговорно народноі скупштини. И заиста такав устав би наскоро издан. Али већ у іесен исте године (1835.) читамо у званичним новинама кнежеву прокламациіу (проглас) у коіоі се каже, да іе Милош іедини господар у Србиіи, почем су абсолутне силе одбациле либералан устав! У то време Инглеска іе радила, да ступи у трговачку свезу са Србиіом и послала у Београд

Digitized by Google

свог консула. Таі консул био іе добро примљен у Београду, те іе Инглеска подпомагала кнеза. Али већина великих европских сила беше му противна. И тако Порта са руском владом успе, да у 1838. намете Србиіи садашњи устав.

Главни створ тог устава беше установа сталног совіета, коіи ће имати учешћа у влади и бити овлашћен да ограничава кнеза. Би наређено, да у совіету седе седамнаіест совіетника (на сваки округ по іедан). Ти совіетници бираху се сами, а кнез само одобраваше њихов избор. Да би се овековечио унутрашњи раздор, би даље наређено (17. чланком устава), да ни іедан совіетних несме бити збачен, докле се код Порте недокаже његова кривица. Осим тога, по споменутом уставу, кнез немогаше узимати за министра друге људе, већ само оне, коіи су били совіетници, тако да и законодавна власт и власт коіа извршуіе законе (административна) беху сведене у руке извесног броіа совіетника! — О народноі скупштини небих ни спомена у уставу. — Тим начином абсолутне силе претворише српски совіет и министарство у оруђе туђинских уплива.

Милош учини велику погрешку, те прими неуставни устав. На основу тога он уреди министарство и совіет, установи разна звања, одреди плате, уведе чинове и титуле и т. д. Наскоро затим, у Јуниу 1839. он се нађе принуђен, да се одрече кнежеве власти, на корист свог стариег сина, Милана, па да у исто време и из Србиіе иде. —

Digitized by Google

Милошев наследник, кнез Милан, бивши болан у оно доба, умре још првог месеца своје владе. У то време страни утицаи посташе силнији у Србији него икад пре. Услед тога три совјетника беху овлашћена, да узму на себе владу, не на основу закључака народне скупштине, већ по наредби Порте. —

По смрти Милана дође на престо српски, у Марту 1840., млађи син Милошев, Михаило. Порта постави тада два совјетника, који јој беху одани, за „кабинетске Совјетнике," и позва младог кнеза, да се њима у руке баци. Така повреда народних права огорчи српски народ противу Портиних љубимаца. Ови одбегоше у Београдску тврдињу, где их паша дочека и узе под своју заштиту. У лето 1840. неки од тих бегунаца одоше у Видин, а други у Цариград, а све их Порта о њеном трошку издржаваше. Од тог доба они су познати у Србији под именом „Видинлије" и Цариградлије." У почетку 1842. Порти испаде за руком, да помири српског кнеза са „Видинлијама" и „Цариградлијама," и ови се тада вратише у Србију. Министарство младог кнеза било је у то доба састављено од људи, који су црпели своју политичну мудрост из извора једне туђе владе, те својом непопуларношћу (ненародношћу) и слабошћу придаваше све већи мах опозицији, коју „Цариградлије" и „Видинлије" непресташе водити противу кнеза. Вазда негована и подпомагана Турском, та опозиција јати се напосле *бунтовничких мера* и принуди кнеза, да у Августу 1842. остави Србију. — У Септембру

Digitized by Google

1842. би постављен на престол српски Александер Карађорђевић (сын Карађорђа)

Јавно мишљење беше увек одвратно од владе, коіа постаде тим путем. Али та влада незатезаше се нимало да спречи слободну изіаву народног гласа, и служећи се свакоіаким, насилничким и грозним мерама, она сведе на ћутање јавно мишљење. Међутим она беше тако слаба, да никад незадоби љубав Срба. Наіпосле кнез Карађорђевић мишљаше, да му ваља тражити изван земље подпору, коіу немогаше наћи код куће. Услед тога он с почетка попушташе Порти, коіа немилице нападаше на самосталност Србиіе; а доцниіе, пошто дође до неспоразумљења са старим портиним љубимцима, он се баци у руке Аустриіи. Подпомаган Портом, совіет наново одпоче стару ненародну опозициіу противу кнеза, и у год. 1858. он успе толико, да доведе у Србиіу iедног портиног посланика, Етем Пашу, као суђаіу у њиховоі ствари против кнеза. Главна брига томе Турском посланику беше, да састави ново министарство. Успевши у томе, Турски посланик врати се у Цариград; а његово министарство у Србиіи трућаше се, да обнови и утврди целину оног устава од 1838., коіи ie израђен у Цариграду и удешен противу народне самосталности. Усред тих сплетака, зачу се народни глас противу сваког туђинског пачања у домаће српске послове. Са свиіу страна Србиіе захтеваше се, да се одма сазове народна скупштина, тако да ни кнез, ни Порта, са извесним совіетницима и министрима у Београду, немогоше успети у своме одупи-

Digitized by Google

рању томе народном захтевању. Тако би издан закон о народној скупштини, које никако није било у Србији за 10 година пре тога.

VI.

Народна скупштина саста се у Београду на св. Андрију (30. Новембра) 1858., због чега би названа „Свето-Андреіска Скупштина.“ Њоі беше први посао, да обори ненародну владу, као и све ненародне мере министра и совіетника. Кнез Карађорђевић би лишен кнежевске власти, и наследна династиіа Обреновића опет „воспостављена.“ У таі мах неки „великаши“ покушаше іош іедном, да воіничким демонстрацііама покваре оно, што беше општа народна воља; али воіници наіпосле пружише братску руку патриотским Београђанима, који беху устали на оружје, да бране скупштину од сваког напада. И тако великаши немадоше куд ни камо, већ пасти на милост и немилост народној скупштини, у часу кад се наіаху растерати іе и потући све патриоте, кои беху изишли на видело са своим одушевљењем за народну ствар. Великодушни народ опрости тим великашима, и, у надежди да се они каіу за своіе грехове, рађаше да обезбеди србска права и слободу овим свечаним и іеднодушним изіавама:

1) Србски народ захвалан іе вел ким силама, што оне заіеднички іемче (гарантуіу) за србска права и слободе.

2) Страно мешање у домаће послове Србиіе. неможе се никад трпети.

Digitized by Google

3) Уступке, што ie стара влада Порти учинила, мораiу се уништити и подпуна народна самосталност (автономиа) утврдити.

4) Народна скупштина, на основу *слободног избора* народних посланика, мора се редовно сазивати. Ради обезбеђења њених права узаконiе се *слобода штампе.* — Ово закључење освештано ie нарочитим законом, издатим под привременом владом, коiу ie поставила народна скупштина на место збачене владе.(1)

5) Власт кнежеву неможе ни давати ни одузимати нико други, осим народа србског, представљеног слободном скупштином.

6) Устав, коiим се совiетници стављаiу под iурисдициiу (судску власт) Порте, неможе имати никакве законите вредности, почем ie прављен изван земље и противан уiемченоi (гарантованоi) унутрашњоi самосталности народа.

7) Сво законодавство и администрациа мора се поправити и дотерати у народном духу Нарочито ваља узети на ум неодољиву потребу законика и поступка у суђењу кривичних ствари; даље потребу iавног и усменог суђења у кривичним и грађанским парницама; потребу трговачког суда; и најпосле потребу, да се система финанcије и народне одбране преобрази и поправи. Највећи део тих установа већ ie нарочитим законима освештан.

8) Као што ie Србиiи уiемчана самоуправа и подпуна слобода законодавства, и као што

(1) Кнез Милош биo ie тада у Влашкоi.

Digitized by Google

су у Србији сви једнаки пред законом: тако и странци, кои ту живе, мораіу подпасти под іурисдикциіу српске државе, коіа се разликуіе од махомеданске земље, у коіои „неверни“ нису сретни, да буду владом заштићени. —

Таки беху главни послови Св. Андреіске Скупштине у 1858-9.

VII.

Кнез Милош врати се у Србиіу и св. андреіска скупштина би распуштена у Јануару 1859. —

У Јулиіу 1859. би наређено, те се четрдесет чланова св. андреіске скупштине састаше у Београду, да као „одбор св. андреіске скупштине“ спреме предлоге за идућу народну скупштину. — Политично-економна питања беху главна брига томе одбору. Он узе на ум потребу усвоіења и узаконења *економне слободе*, као и потребу да се оснуіе у Србији *банка*, па обштегласно закључи, да се спреми за идућу народну скупштину предлог, по ком ће се влада позвати, да укаже свеколику пажњу тим економним потребама. У исто време беху наново изіављени и обшти основи *политичне слободе* и би закључено, да се спреми предлог по ком ће се они узаконити онако, као што их ie св. андреіска скупштина усвоіила. — Одбор вођаше точан дневник своіе радње и таі дневник бя предан іавности, у жељи, да се одборски предлози путем іавне контроле спреме за решење на идућоі скупштини.

Digitized by Google

То би нов повод за абсолутне силе, да се одупру слободној радњи српске народне скупштине. Оне пре свега нападоше на *српске либерале* (слободњаке). Да би навукли сумњу на те људе пред либералном Европом, разни агенти абсолутних сила поплавише неке граничне новине дописима, у којима преповедаху, да српски либерали нису ништа друго, већ адвокати неког руског принца, који грамзи за српским престолом. Незадовољни тим, исти агенти идоше још и даље и радише, да подобним измишљаћима лише народ симпатија (братства) западне Европе. Напосле они поповаху овако: „Срби су још прост („нецивилизиран“) народ, па је сумња несамо јесу ли они дорасли за слободну народну скупштину, већ и може ли тај начин бити користан и ма ком другом народу.“

Таке дописе и така поповања српска публика са гнушањем одбијаше. А српски либерали предадоше јавности у разним приликама, почињући од јесени 1859. па до овог доба, своје политично уверење, које се може свести на ове основе:

1) Сваки народ је властан од себе; па и српском народу припада право, да води бригу о себи и да сам собом управља на огњишту, које је својом крвљу искупио.

2) Устав Србије мора бити израз законите воље српског народа; а така воља може се изјавити само слободном народном скупштином.

Истина је, да су Срби „понајвише прости“; али историја сведочи, да се Срби одликују ду-

Digitized by Google

хом слободе и свеколиком способности за политичну независност. Оставите их само, нека раде по своiим чувствима и наклоностима; нека слободно развиiаiу своi собствени карактер и расплођаваiу своiа племенита своiства; нека неспречно употребљуiу своiа права: па ћете видети, како су они у сваком погледу дорасли за слободну народну скупштину.

3) Почем iе св. андреiска скупштина, коiа iе по закону састављена била, прогласила оно, што се зове „уставна кнежевина“, т. i. влада наследног кнеза у договору са народном скупштином: то се таi начин владе има поштовати у Србиiи.

4) Слобода српског народа мора се уiемчати тако, да министри за сваки поступак владе одговараiу народноi скупштини.

5) Слобода штампе, као и сва напред споменута закључења св. андреiске скупштине, имаiу се одржати.

6) Пореза, што се изискуiе за трошкове владе, може се купити од народа само по одобрењу од стране народне скупштине. Да iедна влада, коiа би се лакомила да господари без народне скупштине, и да противно закону арчи народно благо, да така влада неби могла употребити воiску за гњечење и глобење народа, ваља узакопити, да воiска небуде дужна слушати своiе старешине, већ да се сматра као распуштена, у случаiу ако се неби народна скупштина редовно држала.

7) Патриотскоi администрациiи ваља наročито водити бригу о усвоiењу и остварењу о-

Digitized by Google

снова економне и политичне слободе у Србији.

8) Потреба, да сваки дар буде употребљен на пољу државне службе, несме се никако сметнути с ума, али при том ваља особито пазити на услове сталног домаћег јединства и јавног реда.

9) У спољашњим одношајима мора се тежити за добрим споразумљењем са либералним народима. Нарочито ваља неговати симпатије (братска осећања) између Срба и осталих славенских племена, као и суседних народа, а имено: Грка, Италијанаца, Мађара, Румуна и Јермена.

10) Срби морају бити на опрезу према свакој намери освојења, па ма одкуд она долазила. Они се могу радовати трговачкој и политичној вези са другим народима само онда, ако је та веза проникнута духом слободе.

Та начела либералних Срба данас су обште уверење у Србији.

Последњи дипломатски акт кнеза Милоша беше одаслање једне изванредне депутације у Цариград, да ради, да се једном изврше хатишерифи о исељењу Турака из Србије. Та депутација врати се из Цариграда без сваког успеха, а кнез Милош умре у Септембру 1860. г.

VIII.

Кнез Михаило дође тада на престол српски, по закону о наследству. У својој првој прокламацији он изјави, да ће у Србији за-

Digitized by Google

оян владати, докле іе он на престолу. Надаімо се, да ће се те речи подпуно испунити. — Што се тиче спољашње политике. г. Гарашанин би послан у Цариград, да наново ради, да се изврше неизвршени хатишерифи. Међутим виделисмо, како се Турци одазваше тоі „специіалноі мисиіи“ (особитом посланству) „свирепим и неизазваним лубардањем србске престолнице“ (1), и како іе „дипломатска сатисфакциіа“ (задовољење), коіу Гарашаниново министарство прими, далеко од накнаде за штету и страдање Срба услед споменутог лубардања, а іош даље од онога, што би се могло сматрати као гарантиіа за сталан мир на истоку.

IX.

Напред смо тежили, да опишемо досадашњи политични живот Срба. Сад іе питање, каки су изгледи за будућност тог народа.

Често се говорило, да Хришћани на истоку немогу привући на се пажњу западних држава. Ту ми питамо вође инглеске политике на истоку: зашто се они вазда одупиру ослобођењу источних Хришћана од турског іарма?

По духу званичних инглеских новина, може нам се одговорити: „С тога, што Инглеска на лази своіу наівећу корист у сачувању турске царевине, као іединог средства противу раширења северне силе, раширења опасног по е-

(1) Servia and the Servians. By the Rev. W. Denton. 1862. London. p. 205—279.

Digitized by Google

вропску равнотежу и нарочито по инглеску трговачку свезу са Индиіом.“

Рецимо, да іе то тако; па се запитаімо: іе ли могућно сачувати турско господарство над Хришћанима?

Каква іе царевина та турска царевина? Турска царевина ниіе ништа друго, већ само гомила (конгломерат) скрпљена од противних (несродних) стихиіа, коіе су у вечитоі борби іедна с другом. То іе царевина основана на праву од песнице; друштво мусулманских угњетача и хришћанских страдалника. Вараіу се, коіи мисле, да у Турскоі има какве владе са влашћу заштите. Таке владе тамо никад бити не може; тамо су само робови, коіи служе ћуди своіих господара. Тамо нема ни трага од оне велике друштвене науке: „Іеди твоі леб у зноіу твог лица.“ Напротив, грабеж и глоба тамо су іедини званични послови „іавних званичника“. Іедном речи, Турска царевина може се карактерисати само собственом турском пословицом: „Гдe Османлиіа своіом ногом стане, ту више трава нениче.“ Заиста, та царевина основана іе пре четири стотине година, па шта іе она данас? Непрестано све іедно те іедно, непрестано област, коіа обухвата више од 200,000.000 дана орања природно плодовите земље; коіа лежи у средини трговачког обрта између три части света; коіа има у власти главна европска пристаништа, наізнатніа приморіа, Дарданеле и Босфор, и наіважніе трговачке точке: Цариград и Солун, у Европи; Смирну, Алепо, Баірут, Бусору, Требизонт, Самсун,

Digitized by Google

Багдад, Брусу и Дамаск у Азиіи; Александриіу, Каиро, Суец и т, д. у Африки; іедном речи, област преимућно одарена пределним (територіалним) користима и обасута милошћу главних европских сила. Али ако потражимо рачун од свиіу тих природних и политичних потпора, шта ћемо наћи? Наћићемо више од 12,000.000 слугу, са приносом већим од 7,000.000 фун. стерл., (преко 14 милиона дуката) изнуђених уви ду порезе, данка и т. д., приносом коіи су у ствари закупили управитељи отоманске банке и других таких благаіница, те су тако позвани, да подпомажу ствар хришћанског душманина; наћићемо даље, да су те слуге изложене тиранству „сензуалних и индолентних“ (сладострасних и небрижних) господара; па онда ћемо наћи, да іе пољска привреда у султановоі царевини занемарена, да занатскоі ревности (индустриіи) іедва и трага има, да іе сва домаћа трговина у рукама странаца, да се о бродарству слабо што споменути може, и да су основи државне привреде сасвим непознати у Турскоі. Накратко, погледаіте Турску, с коіе хоћете стране, па ћете свугде наћи доказе „неуређене владе,“ „замршене финансиіе,“ „ненаучене и жалосне воіске.“ — То су зла, поред коіих неможе бити ни разговора о влади и народу у Турскоі, и кад іош узмемо на ум, како Турци ни дан данашњи непоказуіу ни воље ни способности, да се поправе: заиста іе гнусно, говорити о одржању целоставности Турске, коіа се тако буіно изметула у дивљачку царевину. Така іе сила корана! А шта би могло друго изићи из вере, по коіоі „Османлиіе су

Digitized by Google

iедини људи у свету, они су iедини Богом избрани да познаду истину, па треба да са ужасом, гњевом и презрењем сматраiу све друге народе“? (Коран.)

Вазда жалост! што оне силе, коiих се величина представља поглавито у великим успесима постигнутим на основу здравих економичних и друштвених начела, што те силе раде да сачуваiу царевину, у коiоi се поданици вређаiу и гњече, наместо да се руководе и заштићаваiу, и у коiоi се само залудно и непроизводно расипаiу новци, што се прикупљаiу од народа, или путем заiма са стране. —

Сад iе питање, до чега би се наiпосле дошло политиком подупирања турске царевине, коiа никаквог темеља нема?

Почем Турци могу живети само о трошку другог: то и продужавање њихове царевине неби могло донети ништа друго, већ изцрпљене и Турака, као господара, и Хришћана, као слугу. Т. i. Турци изiелице дотерали би наiпосле Хришћане „раiу“ до просiачке торбе: а пошто би iедном слуге просiаци постали, по себи се разуме, да и њихови господари неби могли дуже обстати. И онда, ко би наследио „цариградског болника“? Исцрпљени турски поданици заиста неби били кадри, да се подигну на гробу свог угњетача. А неби постали господари Цариграда ни они, коiи сад своiе благо сарањуiу у сачување онога, што се сачувати неможе. Абсолутне европске силе наiбоље знаiу, шта би било од Турске, пошто би се упропастили и господари и поданици њени. Може ко запитати,

Digitized by Google

а шта би радили чувари и бранитељи европске равнотеже, кад би се каква абсолутна сила указала пред Цариградом? На то питање може се наћи најбољи одговор у политици абсолутних сила. Те силе добро знаіу, да турске области немогу постати плен ни іедноі абсолутноі сили, докле источни Хришћани имаіу у себи снаге, да оснуіу своіу независност на развалинама Турске. С тога іе абсолутним силама у свако доба добродошло све оно, чиме се упропашћаваіу и Турци и Хришћани, и узаімно исцрпљиваше Хришћана и Турака оне ваздa предпостављаіу наглом нападању на Цариград. Тако изцрпљење ничим се толико неподпомаже и неускорава, колико политиком коіом се одржава турска царевина. И заиста абсолутне силе играіу увек ролу, коіом се изазива така политика. Тим путем абсолутне силе користе се двоіако:

1) Турска царевина пропада несамо о трошку уіармљених Хришћана, већ и о трошку оних сила, коіе заімом и другим начином подупиру царевину коіа се сурвати мора.

2) Носећи име „протектора над страдаіућим Хришћанима," противно онима, коіи воде политику да сачуваіу турски іарам, абсолутне силе распаљуіу све више и више узаімну одвратност (антипатиіу) и гњев између оних, коіи утврђуіу Турски іарам, и Хришћана, коіи уздишу под тим іармом. Са продужавањем страдања Хришћана, њихова братска осећања (симпатиіе) према њиховом „протектору" мораіу бити све іача. Међутим оне силе, коіе су се заузеле да одрже Турску,

Digitized by Google

немогу никако бити равнодушне према тим симпатиіама Хришћана; као што с друге стране и угњетани Хришћани немогу никад разумети, како извесне хришћанске силе могу бити противне хришћанскоі ствари на истоку, или, као што они веле, „како они, коіи обожаваіу Христа на западу, могу пљувати на њега на истоку.“

Свакоіако, политиком коіом се подупире турска царевина, подіармљени Хришћани наіпосле би се принудили, да се слепо баце у руке своме „протектору“. А кад би іедном више од 12 милиона очаіаних поданика постали сви слуге іедног освоіача, ми се неможемо надати, да би у том случаіу била у слави (триіумфу) споменута политика.

Iасно іе, дакле, да се продужавање Турског господарства на истоку ни с коіе стране политично оправдати неда. А іош мање може се морално оправдати така политика, коіом се источни Хришћани намораваіу да посе іарам, коіи Инглези никад за себе неби желели — іарам, коіи іе „десет пута гори од сваког оног зла, што су Италііани трпели“ и коіи никад неможе служити на част онима, „коіи су се радовали ослобођењу Италііана.“ *)

X.

Али како да се разреши источна загонетта, ако не сачувањем Турске царевине?

Ми нисмо први, коіи велимо, да се то питање може решити основањем слободних

*) The Times, Saturday, November 1 th. 1862.

Digitized by Google

и независних хришћанских држава на истоку.

Ту може бити питање, како да се постигне таки резултат, кад је „протектор“ угњетених Хришћана властољубив, а његови „либерални„ супарници одликују се својом антилибералном политиком према истоку?

Што ти потентати (силе) неће да учине за хришћанску ствар на истоку, то угњетени хришћански народи морају сами учинити.

То је наша надежда, а ми смо у стању оправдати је овим:

Засведочено је у више прилика, како је свест о народној слободи и независности у источних Хришћана најбоље јемство противу властољубивости њиховог протектора. Да су у време кримског рата Срби били устали, устало би сво балканско полуострово. Али Срби имађаху у рукама званични акт ондашње руске владе, у коме се каже, да „руска влада има према Србији онаке исте видове као и аустриска,“ па Срби ненађоше за потребно, да турски јарам руским замену. Заиста, да је руска влада била истински одушевљена за хришћанску слободу на истоку, западна политика неби могла спречити општи покрет у Турској. — За време свог ратовања са Турцима Црногорци искаше помоћ једном у Аустрије, други пут у Француске. Поред све своје сродности и вероисповедне једнакости са Русијом, њихов владалац, храбри кнез Данило, предпостављаше потпору једне западне силе потпори северне силе. — То је доста, па да се увиди, како Срби у

Digitized by Google

својим политичним одношајима иду само за својим народним интересима.

Грци су у новије време такође показали, како су симпатије источних Хришћана вазда у границама либералних надежда.

Једном речи, може се као потпуна истина казати, да Хришћани на истоку нису нимало наклоњени освоіачким намерама, и ако има какве опасности на истоку по Европу, та опасност долази само од предрасуда оних, кои се заузимаіу да одрже турско господарство. Кад би се тим предрасудама једном крај учинио, источне Хришћане заиста никад неби нагнала невоља, да се баце у руке каквоі страноі силе. —

Даље іе питање: Јесу ли источни Хришћани толико іаки, да се могу ослободити од турског притиска? Као одговор на то ми напомињемо ово:

Турска воіска неброіи више од 370.000 момака. Да рекнемо, да іе та воіска оно, што она ниіе и никад неможе бити под неуредном турском владом и поред жалосне турске финансије, па да се запитамо: шта би радила она у време обштег покрета на истоку? Она би се морала поделити на три главна одељења: једно одељење, са 100.000 Турака наімање, морало би се опремити противу Срба; друго, бар са 80.000 воіника, противу Грка; и треће, са 60.000 момака наімање, противу Бугара. Сва та одељења морала би бити непрестано у радњи (активна), па да одрже своі положаі. Осим тога изискуіе се наімање 80.000 воіника да чуваіу и

Digitized by Google

бране турске градове И тако турска разерва (1) iедва би броiала и 50.000 воiника. То би био заиста жалостан базис (темељ) за турску ратну операциiу (радњу)! Така iе тек замишљена турска ратна сила. Но ако узмемо Турску, као што iе: нема се куд, већ се мора признати, да њена воiска под „очаiаном владом“, „презаduженом финансиом“, и на туђем огњишту iедва би се и три месеца могла држати, и то тек у случаiу новог инглеског заiма.

Напротив источни Хришћани имали би све воiничке користи на своiоi страни, кад би повели воiну противу свог угњетача. Да узмемо за пример само iедан од тих народа, Србе. На броiу има више од 5,000.000 Срба, коiи живе у Црноi Гори, у кнежевини Србиi, у Славониi, у Угарскоi и Хрватскоi, у Далмациi, у Херцеговини, у Босни у Албаниi, Староi Србиi и Македониi. Али само Србиа, Црна Гора и Херцеговина могу кренути око 260.000 воiника. Истина они нису сви „регуларни солдати,“ али су сви вични у оружiу, почем се њиме од детињства баве, тако да се они за краће време него два месеца могу дотерати у сваноi воiничкоi вештини. То ниiе голо замишљање већ iе то осведочена истина. Прошлог лета Омер паша воiеваше са 100.000 воiника противу 20.000 Црногораца. Али Црногорци показаше, да су они искусниiи у воiевању него Турци, и напосле, поред свог несравњено мањег броiа, Црно-

(1) Воiска што се чува за последњу нужду.

Digitized by Google

горци неуступише Турскоі воісци, већ уступише краіньоі оскудости у средствима и рани, почем аустриска влада беше забранила, да се из Далмациіе никакве потребе у Црну Гору неодносе. Но пошто Црногорци тоі невољи унеколико подлегоше, Турци нађоше за нужно, да одустану од намишљеног и одпочетог грађења воіничког друма са посадама кроз Црну Гору, и они одусташе од тога само да би остали у миру са „побеђенима“! — Херцеговци су такође показали, у наіновиіем рату у Херцеговини, да своіом храброшћу надмашуіу воіничку силу Турске. — Па то су доказали и Срби у Србиіи, несамо у време свог ослобођења, већ и у време лубардања Београда, почем овом приликом не редовни воіници српски, већ деца и голобради момци, понаівише без оружіа, отераше турске „урегулане воінике“ из српске вароши у град. —

Домаћоі воісци Србиіе, Црне Горе и Херцеговине, коіа износи преко 260.000 воінника, ваља додати іош воіену силу Босне и Старе Србиіе, што броіи наімање 80.000 іунака. Поред осталих користи, коіе су на страни српске воіске, нетреба сметути с ума ни то, како су Срби код своіе собствене куће и познаіу сваку точку своіе земље, тако да српска воіска у свако доба и на сваком месту може рачунати на потпору од свиіу обитателя земље, у коіоі би се ваздa сматрала као народни чувар и бранитель. Наіпосле ваља узети на ум и то, како Срби имаіу у своіим рукама све производне изворе земаљске, а Турци остаіу усамљени у варо-

нима и градовима и изложени свакоі опасности, на коіу само могу наћи они, кои су угњетачи у туђоі земли.

У таким околностима Србиіа сама може, кадгод хоће, изаслати на боіно поље око 100.000 воіника; а 100.000 момака остали би іоі као резерва, коіа би служила за базис ратноі сили на боіном пољу. Поред те користи и почем се зна, како су се Срби у новије време добро наоружали: нема сумње, да би и 50.000 србских воіника били у стању узбити турску воіску од 100.000 воіника, коіа би им се противставити могла. Узмемо ли у рачун іош и Црногорце и Херцеговце, те опитне воінике: онда без сваког зазора можемо рећи, да би србска, црногорска и херцеговачка воіска била кадра надбити турску воіску, а да нетражи помоћи са стране, па да независи ни од ратне сарадње Срба из Босне и Старе Србиіе, коіи су іош под турским іармом.

Тако исто можемо рачунати, да би и Грци били у стању да ослободе Епир и Тесалиіу.

А кад су Срби и Грци іачи од свог угњетача: онда іе сва прилика, да би и Бугари, коіих има преко 4 милиона, пристали на заіедничку борбу за ослобођење од Турака.

Накратко, кад би 93 Хришћанина, на сто источних обитатеља, уіедињени свезом заіедничке хришћанске и народне ствари и на своме собственом огњишту, устали противу 7 Турака на сто; источних обитатеља онда ми незнамо, но би могао рачунати на одржање турске царевине?

Digitized by Google

XI.

Іош се може питати: пошто би се источни Хришћани ослободили од турског іарма, би ли они могли имати снажну владу; или нису ли се они дугим турским притиском толико исцрпели, да неби могли одржати своіу независност противу спољашњих опасности?

Да узмемо за пример Србе ради одговора на то питање.

Наравно, органи оних, коіи су противни основању слободних хришћанских држава на истоку, неће никад престати проповедати, да Срби нису у стању собом управљати. Али ако су ти органи поплављени причама о „недораслости“ србског народа: лако іе у њима спазити руку оних, коіи грамзе за „туторовањем“ над Србніом.

Међутим, има и другачніих пророштва, као што іе на пр. скорашње описавање од неког, наіпре гарибалдиног па онда омер-пашиног другара, коіи, премда се сам назива „непознат у непознатоі земљи,“ приповеда о србском народу све противно ономе, што су пре њега писали Ранке, Енгел, Циприіан Роберт и Патон. О г. Арбутноту ми нежелимо говорити. Он се сам направио канал за страсти и предрасуде непомиривих неприіитеља србског народа — он, коіи ниіе имао прилике, да промотри стање земље, и коіи у іедноі или у двема тавним причама хоће да представи друштве-

Digitized by Google

ни лик Србиіе. Извештаіи србске полициіе немогу верниіе представљати обште друштвено стање Срба, него што известиіа из Bow Street а (1) представљаіу Инглеску моралност. Ја некажем, да у Србиіи нема трага од четнривечног кварећег (деморализуіућег) гњечења; али спокоіно остављам нека оцене моіу отачбину непристрастни путници, као што су н. пр. г. Патон и г. Дентон, коіи іе у свом делу о Србиіи заиста верно нацртао србски лик. Ја равнодушно одвраћам поглед од споменутог дела г. Арбутнота. Егленисање са іедним турским пашом поред ватре у табору, неможе служити као граћа за оцену стања Србиіе.

Негледећи дакле на тако пристрасне и ограничене књиге, іа ћу покушати, да опишем главне основе србског народног живота.

Поред свег турског гњечења кроз толико векова, србски народ сачувао іе у себи здраву клицу за материіални и морални развитак. Премда іе и данас іош политично подељен, премда іе званично глобљен и опустошаван, и премда се дугим ратовима, противу његовог угњетача, скоро преполовно броі његов: он іе ипак одпочео напредовати у друштвеном развитку. Има се приписати унутрашњоі іачини народног живота, што Срби нити угинуше, нити се изродише, нити покварише под толиким гњечењем већ што више, усред свиіу несрећа наіеданпут у почетку овог века васкрснуше и подмладише

(1) Под тим именом разуме се іедан округ лондонске полициіе.

силе своіе! Така снага живота србског може се обіаснити само засебним економичким и политичним основима.

У економичном погледу, области у коіима Срби живе истина су природно богате. Али ма како да іе богата природа земаљска, опет она недоноси сама од себе ни онолико колико треба за свакидашњи живот народа, а камоли оволико колико се иште іош и за непроизводно расипање народног угњетача. Ту іе ваздa нужна радња народа. Но како да се ради онде, где се земаљски капитали све непроизводно троше и радне силе непрестано затиру, као што то бива свугде где Турци господаре? Ту іе србски народ надіачао и надвисио свог тиранског угњетача.

Таконазвана Задруга своіствена іе установа у Срба. То іе заіедница у имању и домаћоі привреди у кругу іедне исте фамилије. Свака задруга управља собом као каква мала република. Она има свог старешину, али таі старешина нема никакве власти над задругом, већ извршуіе само оно што задругари обштим договором закључе. Задругари се обично свако вече састаіу и договараіу, шта ће се радити идућег дана или недеље, па онда старешина одређуіе, шта ће ко радити, узимаіући и сам део у радњи. Осим тога старешина пазриче пресуду у случаіу личног неспоразумљења или неуредног владања засебних задругара, али остали задругари притом свагда представљаіу пороту. Напоследку, старешина води рачуне и рукуіе новцима задруге; па іе он и политички застушник

њен. Број задругара у једној задруги износи често преко 30, а понекад и до 60, па и до 100, тако да нередко задруга представља читаву улицу са точном дедбом рада. Осталом задруга је тако уређена, да она сама израђује и производи скоро све што јој треба, те немора зависити од туђег производства. А да би се могло судити, како задругари међу собом живе, ваља знати, да је у Срба силно чувство братске и сестринске љубави. Светиња првне свезе и узајмног пожртвовања: то је једино опредељење (дефиниција) односаја између браће и сестара у Срба. „Брат се поноси сестром, сестра се заклиње братом.“ (Српске народне песме.) Задахнути тим чувством „сви чланови једне фамилије живе заједно; заједно раде и једу, и увече се око заједничке ватре скупљају: они се неразилазе, докле се год ненамноже толико, да више немогу сви заједно живети, па онда се одељују.“ (Ранке.)

Наравно, са развитком варошког живота и народне привреде, мења се и задруга и узима све више и више облик онаких друштвених установа, какве су и у осталој Европи; али докле земља беше слабо насељена, и услед дугог угњетења оскудна у капиталима за индустријална и трговачка предузећа, задруга са својим усредоточењем (централисањем) капитала, радних сила и вештине, и са својом светошћу фамилијарне свезе, служаше као здрав темељ српској народности.

Другу значајност Срба представља њихово узајмно подпомагање у домаћим пословима.

Digitized by Google

То су такъ названа Позаимица и Моба. Тим начином сви суседи или сви обитатели једног истог места састаіу се да раде у разменут „данас мени, сутра теби.“ Наіважнији пољски послови, као жетва, косидба, купљење и плетење сена, вршитба и т. д. свршуіу се тако узаимним подпомагањем. И тако се оне ради а нико и немисли на плату, осим права, да тражи једнаку услугу од других у случаіу своје потребе. — Ако је домаћин, код кога се ради, имућан, он са радошћу позива своју браћу раднике, да кад раде и ручаіу код њега: ако ли је сирома, онда су радници радосни, што могу радити за свог брата, нетражећи, да их он гости.

Што су позаимица и моба за домаћу привреду, то је за народну привреду обичаі: да се обштински, срески, окружни или народни послови сложно раде. По том обичаіу сви чланови једне обштине, или среза или округа, или целе земље устаіу листом, те раде сложки за обшту цељ. На том основу постигнуте су велике користи, нарочито што се тиче друмова по Србији. Тако су многи бреговити и кршевити окрузи измрежани добрим друмовима, путовима и мостовима. Али користи, које се имаіу од тога сложног обштег рада у време рата, неравњено су велике и дивне. Свака душа, мушко и женско, старо и младо, једном речи „Сваки, ко је Србин,“ надтиче се, да што више привреди у време рата. Радња је тако подељена, да сваки ради оно, што наібоље може. Ко је за пушку, он пушку носи. Сваки воіник иде на воіну у свечаном оделу и под наібољим

Digitized by Google

оружіем своіим. — Жене спремаіу и шиљу рану воіницима, носе покуде рањеницима и надгледаіу их као праве сестре. (1) — Старци, коіи нису сретни, да могу предводити іунаке, и дечаци (2) баве се око преноса разних ратних потреба, око доношења и одношења гласова из іедног „места у друго и т. д. — Накратко, над се за „с л о б о д у“ рат поведе: онда се подпуно остварава оваі основ: „С в а к и і е С р б и н в о і н и к.“

Та обшта сарадња у патриотском рату увек іе сдружена са обштим добровољним пожртвованьем приватних интереса іавноі потреби. У време рата ниједан Србин, као воіник, нити тражи нити прима плату. Тада іе у Србиіи подпуна заіедница у имаовини. Никога тада нећете чути, да каже: „Ово іе моіе, оно іе твоіе,“ већ се свани сматра за сретног, што може рећи: „Све іе наше, све іе народно.“ —

Значаіним своіствима Срба припада и њихова тежња за просветом, њихова особита даровитост и њихово поштованье научних напредака, и нарочито корисних проналазака. Та свои-

---

(1) Црногорке пуне іош и пушке, докле Црногорци пуцаіу на Турке; а понекад оне непосредо са Црногорцима биіу хришћанског непријатеља.

(2) У нужди дечаци се нерадо одваіаіу од кваіе браће и очева, и онда иду да се боре. У време лубардака Београда Српски дечаци задобише два турска топа и показаше више одважности него понеки „великаши.“ У Црноі Гори редко ћете наћи дечка, коіи іе прешао 10-у годину, а да се није борио противу непријатеља српског.

Digitized by Google

ства Срба засведочена су историским делима (чактима). Тако налазимо, да

„Славна српска независност у Душаново доба ниіе била противна друштвеном напредку. Ни тада Србиіа ниіе била искључена од свезе са западом. Њени маідани са своіим благом привукоше трговце из Дубровника, коіи основаше станице у Новом Брду, Кладову и Смедереву, и беше непрекидна свеза са приморіем Далмациіе, коіа уживаше добротворство италіанског друштвеног развитка.“ *)

Па и у новиіе доба осведочава се тежња Срба за напредком тиме, што свака народна скупштина у Србиіи предлаже и наваљуіе, да влада шиље српску младеж у просвећене земље, ради проматрања обштег напредка и докучења здраве индустриіалне, привредне и политичне науке. Ради суђења, колико ie добротворно то народно заузимање за науку, ми ћемо напоменути овде следећу записку iедног скорашњег Инглеског путника:

„Слобода, коіу ie Србиіа крваво извоіевала, може се сачувати само тако, ако се буду имала средства за одбрану њену. Да би сузила ту слободу и што више скучила новодобивену независност, турска влада постарала се, да се у Србиіу немогу уносити ратне потребе. Међутим поред своіих домаћих маідана и шума Србиіа може да никад нетражи барут са стране, као што и поред домаћих гвоздених рудника и земаљске вештине своіих синова нема потребе,

*) Ami Boué La Turquie d' Europe.

Digitized by Google

да са страно унеси ратна средства. У Мајданпеку се прави скоро све, што треба за рат, и то све под управом српских официра, који се сваке године у знатном броју шаљу у Лијеж (у Белгију), или у друге војничке установе европске, ради усавршања у свом војеном занату*)".

Напоследку брзо и знатно намножење школа, напредак књижевности и друштвених наука за последњих 30 година у Србији, такође је доказ, да су Срби способни, да се развију подједнако са осталим напредним светом.

Карактеристици (својствености) Срба ваља додати још и ова политична и народна уверења и установе:

1) Стално убеђење, да су сви људи једнака створења: да сваки Србин има једнака права, и да су међу тим правима: политична слобода и право народа, да држи и носи оружје, неоспорива и неприкосновена.

2) Побратимство, као што је напред описано. Може се рећи, да је побратимство право продужење оног светог чувства, које влада између рођене браће у Срба. — У време рата са туђином сви су Срби побратими. Најславнија јуначка и патриотска дела починили су побратими.

3) Слава. Свака српска фамилија има свог свеца, ког слави. Уочи тог свеца позивају се

*) Servia and the Servians (p. 125). By the Revd. W. Denton: London 1862.

Digitized by Google

на славу сви пријатељи фамилије, ма како далеко они били. На слави се певаіу іуначке песме уз гусле и води се разговор о српској будућности. Накратко, слава ie прави политични скуп (митинг) у кругу српских фамилија.

4) Сабори. То су іавни скупови (митинги), коіи се држе уочи и на дан славе српских цркви и манастира, као што смо напред казали. Том приликом састаіу се несамо Срби из Србије, већ њима долазе гости из Старе Србије, из Босне и Херцеговине, из Црне Горе и Српске Воіводине; као и обратно. И на тим саборима гусле су наізначаіниіа забава. Уз њих се закључуіе побратимство између Срба из разних предела.

5) Саме Гусле. Оне се држе у сваког српског куће и гуде у сваком, и приватном и іавном, српском друштву.

6) Србима ie урођена слобода речи и свест о потреби општинске и местне самоуправе, као и о потреби редовне слободне народне скупштине. У Срба има ова пословица: „Нисити іедан паметниіи од свега народа.“ Заиста, поштоваше народног гласа тако ie силно у Срба, да се они свакад слошки одупиру сваком личном надметању над народом, а вазда су готови жртвовати се „іедан за другог, или іедан за све и сви за іедног,“ само да се одржи оно, што се општим договором утврдило.

7) Iако уверење: да су људи поставили владу, да им она чува права, што им припадаіу по закону природе; да

Digitized by Google

се истинска власт владе оснива на одобрењу оних, над којима се влада; да је народ властан сбацити ону владу, која многим злоупотребљењима покаже, да иде на то, да народ „опаше у лику," па поставити на њено место нову владу, и то онаку, у каквој народ налази највише јемства за своју будућност. — Ово уверење обелодањено је и потврђено у више свечаних прилика у Србији.

8) Срби сматрају као да се по себи увиђа ова истина: у међународном братству и толеранцији (трпељивости), тим истинским условима светског мира, морају се пући и напоузданији основи за будућност Србије, као и сваке друге државе. —

Ето таки су основи српског народног живота. Дух слободе, дух удружења са узаимним подпомагањем и пожртвовањем, оживотвораван силним чувством братства, несамо између чланова једног истог народа већ и према страним народима, и снажен тежњом за општим човечанским напредком: то је у неколико речи дух српског народа.

На срећу, свугде где Срби живе сачувана је здрава клица таког духа. Изузетци се своде на стране елементе, који станују у оним „званичним" круговима што немају у ствари никаква уплива на српски народ.

Поред споменутих основа српског народног живота, ми мислимо, да је тај народ кадар постати подпуно независан од сваке стране силе. Међутим, један енглески путник вели овако:

„Није могућно да се позна народ, који живи на јужним обалама Дунава, а да се невиде у њему

Digitized by Google

сви основи, кои сачињаваіу народну величину. Ниіе могућно, да се путуіе по земљама, у коіима Срби живе, а да се недиви народу, у коме се врлине на четиривечним угњетавањем немогоше разорити, и да се недође до уверења, да такав народ сіаіна будућност чека.“*)

XII.

Остаіе нам још да кажемо неколико речи о политици либералних сила према истоку.

Данашње човештво подељено іе на неприіатеље и приіатеље напредка. Приіатељи напредка изложени су нападању од стране тесно сіедињених противника. Краіње іе време дакле, да се и приіатељи напредка уіедине, па да уіедињеном снагом раде за обшту слободу.

На част Инглескоі мора се признати, да се она сматра као сталан приіатељ и бранитељ народне слободе. Ми у Србиіи добро знамо, шта іе Инглеска учинила за независност Шваіцарске, Белгиіе и у наіновиіе време Италиіе.

Ми се надамо, да Инглеска неможе остати увек одвратна од оних, коіима треба њена подпора противу тиранства на истоку.

У том погледу іа се позивам, у име моіих земљака, на оне Инглезе, кои величину у Британске несводе само на либералне силе (енергиіе) код своіе куће, већ іе налазе у братству (симпатніама) са осталим либералним народима. Ја осећам, како іе дрзко за іедног Србина, по-

*) Servia ant the Servians (Preface), by the Rev. W Denton. London. 1862.

Digitized by Google

кушаће, да он Инглезима обіасни, како би се преображаіем „простране Турске царевине, (коіа пресеца линіу Инглеске свезе (комуникациіе) са Индіом)“ у снажне, независне и слободне хришћанске државе, са богатим изворима земаљског производства и свеколиким ђеографичким користима, како би се тим преображаіем несамо постигао поузданіи темељ за Инглеску свезу (комуникациу) са истоком, већ би се њиме отворило и шире поље за употребленье инглеских капитала и за развитак трговине много корисниіе, него што се може очекивати од таке земље, коіа се опустошава ћуди турских господара. Све те користи очевидниіе су и непосредниіе од свега оног, што би се постигло баш и кад би се могло сачувати варварско господарство на истоку. Но іа се нећу упуштати у обіасњаванье истих, већ остављам таі посао свесним публицистима (ученим државницима) инглеским, са уверењем, да у овоі слободноі и сретноі земљи неће бити више подпоре за ниског угњетача на истоку, како се досад ниіе указивала пажња према страдаіућим Хришћанима.

У Лондону, 14. марта, 1863.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google